

Social Cohesion and Development

Vol 16, No 2 (2021)

No. 32, National Identities through Media in Contemporary Societies

Social Cohesion and Development

Biannual Scientific Review, Autumn 2021, volume 16, issue 2

Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη

32 Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση, Οκτώβριο 2021, τόμος 16ος, τεύχος 2

FOCUS ΘΕΜΑ National Identities through Media in the Contemporary Societies
Εθνικές Ταυτότητες στα ΜΜΕ στις Σύγχρονες Κοινωνίες

ARTICLES Άρθρα

CONFERENCES Συνέδρια

COMMENT Σχολιασμός

BOOK REVIEW Βιβλιοκριτική

Christiana Constantopoulou, National Identities in Contemporary Media. Introduction to the Special Issue
Hara Stratoudaki, Greece 2021: Official and lay understandings of national identity
Oksana Lychkovska – Nebot, Tetiana Kryvosheia, Identities dynamics and Foreign Policy Orientation in the Southern Ukraine and in Odessa City in the Context of Ukrainian Post-Revolutionary Shifts
Valentina Marinescu, Bianca Fox, National Identity issues in the electoral materials from the 2014 and 2019 European Parliament Election Campaigns
Konstantinos Theodoridis, Digital Identities: Social Media, Youth and Sense of Belonging
George Contogeorgis, “We” and the “others” as anthropological dimension and the modern idea of “national belonging”. Concluding thoughts
«Ensuring Continuity in Education for Refugee - Continuee» – A report of the 1st Learning Teaching Training Activity (**Yiannis Roussakis, Stavros Pantazopoulos**)
Uwe Malich, Ein kurzer wirtschaftshistorischer Abriss der jüngeren ostdeutschen Vergangenheit
Μαρία Καραμεσίνη, *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα* (**Ντίνα Βαίου**)

Μαρία Καραμεσίνη *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα*

Ντίνα Βαίου

doi: [10.12681/scad.32216](https://doi.org/10.12681/scad.32216)

Copyright © 2022, Ντίνα Βαίου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βαίου Ν. (2024). Μαρία Καραμεσίνη *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα*. *Social Cohesion and Development*, 16(2), 179–181. <https://doi.org/10.12681/scad.32216> (Original work published September 1, 2021)

Μαρία Καραμεσίνη

Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα

Αθήνα, Εκδόσεις Νήσος, 2021

Στο βιβλίο *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα*, η Μαρία Καραμεσίνη έχει συγκεντρώσει, με κατάλληλες παρεμβάσεις και προσθήκες, παλαιότερα και νεότερα κείμενά της, καθώς και κείμενα γραμμένα για το βιβλίο αυτό. Καλύπτει μια μεγάλη και σημαντική περίοδο για τις εξελίξεις σχετικά με την εργασία των γυναικών και τις έμφυλες διακρίσεις και ανισότητες στην ελληνική αγορά εργασίας. Το βιβλίο οργανώνεται σε τρεις ενότητες/μέρη για κάθε μία από τις οποίες εξετάζει, εκτός από τις συνθήκες στην αγορά εργασίας, και τις πολιτικές που σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν σε συγκεκριμένες συγκυρίες. Η πρώτη ενότητα καλύπτει την περίοδο από τη δεκαετία 1980 (με αναφορές από τη δεκαετία 1960) μέχρι το 2008 και την πρόσφατη πολύπλευρη κρίση. Η δεύτερη ενότητα ξεκινάει από το 2008 και φτάνει μέχρι την τυπική τουλάχιστον "έξοδο από τα μνημόνια" (2019), ενώ το τρίτο μέρος διαφοροποιείται θεματικά, εστιάζοντας στη μη αμειβόμενη και τη συνολική εργασία.

Μέσα από τη διαδοχή των κεφαλαίων του βιβλίου παρακολουθούμε το δύσκολο δρόμο των γυναικών στην Ελλάδα προς την οικονομική ανεξαρτησία και τη διεκδίκηση ισότιμων όρων ένταξης στην αμειβόμενη εργασία. Τα κεφάλαια ικνηλατούν τις άμεσες και έμμεσες διακρίσεις που έχουν να κάνουν με τις αμοιβές, την ποιότητα της εργασίας, το συνταξιοδοτικό σύστημα· αξιολογούν μια σειρά πολιτικές για την απασχόληση και την ισότητα, στην απασχόληση αλλά και πέρα από αυτή· εντοπίζουν τις άνισες επιπτώσεις της λιτότητας και των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής· αναλύουν τη σχέση αμειβόμενης εργασίας και φροντίδας και τα επίδικα στις πολιτικές "συμφιλίωσης" των δύο.

Από το πλούτο των ιδεών και επεξεργασιών του βιβλίου, στη σύντομη παρουσίασή μου θα ήθελα να επισημάνω τρία σημεία:

1. Το πρώτο αναφέρεται στις μεταλλαγές της φεμινιστικής οικονομικής θεωρίας για την κρίση και το φύλο (Εισαγωγή, κεφ. 6 και αλλού). Μέσα από μια μελέτη των στοιχείων της αγοράς εργασίας στη διάρκεια μεγάλων κρίσεων του 20ού αιώνα [(1929), 1973-75, 2007-08], η Μαρία Καραμεσίνη υποστηρίζει πως η πρόσφατη χρηματοπιστωτική (και θα πρόσθετα πολύπλευρη) κρίση των ετών 2007-08 υπήρξε αφορμή για την επικαιροποίηση και ανανέωση της φεμινιστικής οικονομικής θεωρίας, αλλά και για σημαντικές αλλαγές στο λεγόμενο καθεστώς ή συμβόλαιο φύλου. Ως απάντηση στην κρίση φροντίδας, η ανανέωση της θεωρίας αρθρώνεται γύρω από την ανάδειξη μιας "οικονομίας φροντίδας", κατ' άλλες ερευνήτριες μιας "μωβ οικονομίας", σημαντική συνιστώσα της οποίας είναι η συνολική θεώρηση της εργασίας και η υποστήριξη κοινωνικών επενδύσεων (στην υγεία, την παιδεία, την κοινωνική κατοικία, την πρόνοια για τα παιδιά, τους ηλικιωμένους, τα άτομα με ειδικές ανάγκες) με προφανείς επιπτώσεις στην απλήρωτη εργασία των γυναικών στο πλαίσιο της οικογένειας. Ιδιαίτερα επισημαίνονται οι ανισότητες στη βάση της εθνότητας και της κοινωνικής τάξης, όπως και η διαφορετική σχέση των γυναικών με την αμειβόμενη εργασία και οι προσδοκίες ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο και την ηλικία.

2. Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με την λεπτομερή και τεκμηριωμένη παρουσίαση των πολιτικών που αναπτύχθηκαν στα χρόνια της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ. Στο κεφ. 9 αναδεικνύεται το αποτύπωμά τους στην κλαδική ανακατανομή γυναικείας και ανδρικής απασχόλησης, στο μισθολογικό

χάσμα, στις εργασιακές σχέσεις και την ποιότητα της εργασίας, στη μείωση της αδήλωτης εργασίας, στην αποκατάσταση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, στη διάσωση του συστήματος της κοινωνικής προστασίας, στην βελτίωση της παιδικής φροντίδας και την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας - και σε μια σειρά άλλα πεδία πολιτικής. Οι πολιτικές αυτές πολύ λίγο προβλήθηκαν δημόσια παρά τη μεγάλη κοινωνική και οικονομική τους σημασία, ενώ κοντεύουν να ακυρωθούν ολοκληρωτικά μέσα στη νεοφιλελεύθερη "κανονικότητα" που ζούμε από το καλοκαίρι του 2019.

3. Το τρίτο σημείο αναφέρεται στη μη αμειβόμενη εργασία και εδώ θα σταθώ λίγο παραπάνω. Στα κεφάλαια του τρίτου μέρους, η Μαρία Καραμεσίνη συγκεντρώνει και αναλύει υλικό για την επίδραση της χρηματοπιστωτικής κρίσης και της πανδημίας στην εργασία φροντίδας. Στο κεφ. 10, σε συνεργασία με τη Μαρία Συμεωνάκη (2019), αναλύονται τα δεδομένα της πρώτης και μόνης Έρευνας Χρήσης Χρόνου (ΕΧΧ) που πραγματοποιήσε η ΕΛΣΤΑΤ το 2013-14, σε δείγμα 3371 νοικοκυριών. Από τη λεπτομερή ανάλυση των στοιχείων για τα άτομα ηλικίας 25-54 ετών σε ετεροφυλόφιλα νοικοκυριά, προέκυψε η άνιση εμπλοκή ανδρών και γυναικών στην οικιακή εργασία και φροντίδα. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την κοινή αντίληψη ότι οι γυναίκες δαπανούν σημαντικά περισσότερο χρόνο στην οικιακή εργασία και φροντίδα (με μικρές διαφοροποιήσεις ανάλογα με την ύπαρξη ενός ή περισσότερων παιδιών, όπως και ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο και την κατάσταση απασχόλησης των ενήλικων μελών του νοικοκυριού). Όμως η κοινή αυτή αντίληψη τεκμηριώνεται με συγκεκριμένα ποσοτικά στοιχεία (ώρες και λεπτά μέσα στην κάθε μέρα και εβδομαδιαία) που δύσκολα πλέον μπορεί κανείς να παραβλέψει.

Το κεφ. 11 εξετάζει τις έμφυλες διαφορές στη συνολική εργασία (αμειβόμενη και μη), τοποθετώντας την Ελλάδα στο διεθνές πλαίσιο. Εδώ επισημαίνεται ο νέος ορισμός του ΙΛΟ, όπου περιλαμβάνονται "παραγωγικές δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών προς ίδια χρήση ή με εθελοντική εργασία στο πλαίσιο του νοικοκυριού" που υιοθετήθηκε από τον ΟΗΕ στο νέο Σύστημα Εθνικών Λογαριασμών και στην Ατζέντα για το 2030, με στόχο την καταπολέμηση της φτώχειας και τη μείωση των ανισοτήτων. Η αναγνώριση και αναδιανομή της απλήρωτης εργασίας φροντίδας είναι σημαντική συνιστώσα της Ατζέντας, ενώ αποτιμάται και ως % του ΑΕΠ, παρά τους δισταγμούς των οικονομολόγων να της αποδώσουν οικονομική αξία. Η διενέργεια Έρευνών Χρήσης Χρόνου (Time Use Surveys) αποτυπώνει και πάλι με ποσοτικά στοιχεία (δυστυχώς όχι διαθέσιμα διαχρονικά για την Ελλάδα) όσα γνωρίζουμε ή υποθέτουμε για την άνιση συμμετοχή ανδρών και γυναικών στην απλήρωτη εργασία φροντίδας.

Τέλος, στο κεφ. 12, που αναφέρεται στην περίοδο της τρέχουσας υγειονομικής κρίσης, η Μαρία Καραμεσίνη καταθέτει εκτιμήσεις για τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους το παρατεταμένο λοκντάουν επιδρά σε διαφορετικούς κλάδους της οικονομίας, στην αμειβόμενη και την απλήρωτη εργασία, καθώς και στην ποιότητα και τον όγκο της συνολικής εργασίας, ενώ πλήττει με διαφορετικούς τρόπους άνδρες και γυναίκες διαφορετικών εθνοτήτων, ηλικιών και κοινωνικών τάξεων. Εκτιμάει δε ότι η περίοδος αυτή συνέβαλε στη συνειδητοποίηση του ρόλου του κοινωνικού κράτους και ανέδειξε τη σημασία της φροντίδας. Επανέρχεται έτσι στη θεωρητική πρόταση για μια οικονομία φροντίδας, όπως την έχει αναπτύξει μια μεγάλη ομάδα φεμινιστριών οικονομολόγων, με τον τίτλο "Μωβ Συμφωνία".

Όσες και όσοι γνωρίζουν την Μαρία Καραμεσίνη, εύκολα θα συμφωνήσουν μαζί μου ότι εξαντλεί τις δυνατότητες των στατιστικών δεδομένων τα οποία συγκεντρώνει και επεξεργάζεται για να παρακολουθήσει τη δύσκολη πορεία ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας και τις προσαρμογές σε μεταβαλλόμενες συγκυρίες. Είναι βέβαιο ότι έχει συντελεστεί μια "αθόρυβη επανάσταση", όπως την αποκαλεί, γύρω από τις αντιλήψεις για τη σχέση των γυναικών με την αμειβόμενη εργασία και την εμπλοκή τους σ' αυτήν: η εργασιακή ζωή θεωρείται πλέον συνεχόμενη

και μακράς διάρκειας και συνδέεται με την επένδυση σε σπουδές και την απόκτηση δεξιοτήτων. Εγκαταλείπεται η λογική της περιστασιακής δουλειάς και του συμπληρωματικού εισοδήματος σε περιόδους ανάγκης, ενώ η σταδιοδρομία και επαγγελματική εξέλιξη αποτελούν προτεραιότητες μεταξύ των νεότερων και πιο μορφωμένων γυναικών. Οι όποιες αλλαγές δεν είναι ανεξάρτητες από ευρύτερες εξελίξεις, που έχουν να κάνουν τόσο με αναδιαρθρώσεις στην οικονομία, για παράδειγμα με την ανάπτυξη του δημόσιου τομέα και τη θηλυκοποίηση του τομέα των υπηρεσιών, όσο και με τον έλεγχο της γονιμότητας σε συνάρτηση με τις επιδιώξεις στην επαγγελματική ζωή, ή την ανάληψη μεγάλου μέρους της οικιακής εργασίας και φροντίδας από μετανάστριες μετά το 1990.

Όμως τα στατιστικά στοιχεία έχουν τα όριά τους, όπως επισημαίνει και το βιβλίο, καθώς συλλέγονται με διαφορετικά ερωτήματα, ορισμούς και προτεραιότητες από εκείνα τα οποία συγκροτούν την προσέγγιση μιας φεμινίστριας οικονομολόγου. Έτσι, συχνά δεν επαρκούν για να διερευνήσουν όσα είναι σημαντικά για τις γυναίκες, με όλες τις διαφοροποιήσεις μέσα στην κατηγορία φύλου. Σε κάθε περίπτωση, η Μαρία Καραμεσίνη υιοθετεί, και με τη δουλειά της προχωράει, μια φεμινιστική προσέγγιση της οικονομίας, αξιοποιώντας κριτικά ένα ρεπερτόριο επεξεργασιών και μεθόδων της οικονομικής επιστήμης. Η συγκέντρωση στον τόμο αυτό κειμένων που έχουν γραφτεί και αναφέρονται σε μια περίοδο σχεδόν σαράντα χρόνων επιτρέπει να παρακολουθήσουμε συστηματικά και με μεγάλη λεπτομέρεια εξελίξεις, ανατροπές, πισωγυρίσματα και προχωρήματα στο θέμα της εργασίας των γυναικών και των σχετικών πολιτικών.

Για όλους τους λόγους που επεσήμανα στη σύντομη αυτή παρουσίαση, και για πολλούς ακόμη, το βιβλίο αποτελεί σημαντική προσθήκη στη βιβλιογραφία και συμβάλλει στην τεκμηρίωση και κατανόηση της συνολικής εργασίας των γυναικών στην Ελλάδα και την υπόλοιπη Ευρώπη.

*Ντίνα Βαΐου,
Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο*